

NAUKIR, NAUCLĒRUS, ΝΑΥΚΛΗΡΟΣ: ETIMOLOŠKA BILJEŠKA O PUČKIM ODRAZIMA JEDNOG STAROG POMORSKOG TERMINA NA ISTOČNOM JADRANU¹

NAUKIR, NAUCLĒRUS, ΝΑΥΚΛΗΡΟΣ: ETYMOLOGICAL NOTE ON THE EASTERN ADRIATIC VERNACULAR REFLEXES OF AN OLD NAUTICAL TERM¹

Nikola Vuletić

Centar za jadranska onomastička istraživanja /
Adriatic Onomastic Research Center
Sveučilište u Zadru / University of Zadar
Trg kneza Višeslava 9
23000 Zadar
nvuletic@unizd.hr

UDK/UDC:

811.163.42'373.6 ; 811.163.42'28

doi: 10.15291/misc.1360

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljeno / Received: 21. IV. 2017.

Abstract

Odrzi grčkog pomorskog termina ναύκληρος u različitim se slavenskim govorima istočnog Jadrana dadu pratiti od srednjovjekovnih potvrda (*navoklerv*, *navkir*), preko onih iz ranog novog vijeka (*naukijer*, *naukir*) do potvrda u suvremenim dalmatinskim govorima (*naukir*, *navukir*, *nakir*). Ne čini se spornim da ovi oblici nisu preuzeti izravno iz grčkog, ali o bližem izvoru posuđivanja nema suglasja. Dosada izneseni etimološki prijedlozi taj izvor vide u srednjovjekovnom latinskom (Maretić), italoromanskom (Vasmer) ili u dalmatoromanskom (Vinja, Skok), no pritom većina autora nije obratila pozornost na osobitosti glasov-

¹ Zahvalan sam Orsatu Ligoriju (Beograd) koji je pročitao prvu verziju ovog rada i upozorio me na mnoga slaba mjesta. Nema sumnje da takvih ima i u konačnoj verziji. Korisnim primjedbama zadužili su me Diego Dotto (OVI), Lorenzo Filipponio (Zürich), Antonio Romano (Torino) i Viktor Savić (Beograd).

nog razvoja istočnojadranske i italoromanske građe. U ovome se radu raspravljaju glasovni problemi koji prate hipoteze o italoromanskom ili o dalmatoromanskom porijeklu istočnojadranskih oblika te se, temeljem toga, predlažu različita moguća rješenja.

KLJUČNE RIJEČI: etimologija; ναύκληρος; *naulerus*; hrvatski jadranski govori

Abstract

The reflexes of the Greek nautical term ναύκληρος in the Slavic vernaculars of the Eastern Adriatic can be traced from medieval (*navoklerv*, *navkir*) and early modern (*naukijer*, *naukir*) to present-day attestations found in modern dialects of Dalmatia (*naukir*, *navukir*, *nakir*). It seems unproblematic to assume that these forms do not descend directly from Greek, but there is no consensus on the near source of borrowing. Different authors have so far proposed Medieval Latin (Maretić), Italo-Romance (Vasmer) or Dalmatian-Romance (Vinja, Skok) as possible sources, yet most of these authors do not take into consideration the particularities of phonetic development in the Eastern Adriatic and Italo-Romance material. This paper discusses phonetic issues concerning the hypothesis of Italo-Romance or Dalmatian-Romance origin of the Eastern Adriatic forms and considers a range of possible solutions.

KEYWORDS: etymology; ναύκληρος; *naulerus*; Croatian Adriatic dialects

¹ I am grateful to Orsat Ligorio (Belgrade) for reading the first version of this paper and warning me of many problematic issues. Undoubtedly, some of these remain in this final version. I am also indebted to Diego Dotto (OVI), Lorenzo Filipponio (Zurich), Antonio Romano (Turin) and Viktor Savić (Belgrade) for their valuable observations.

1 UVOD

Razmišljajući o čemu bih, kao lingvist i filolog, mogao pisati u čast Slobodana Čače, kao prvi i prirodni izbor javila se jadranska toponimija. Naime, u raspravama o etimološkim problemima grčkog, latinskog i predlatinskog sloja u toponimiji dalmatinskih otoka proveo sam s ovim svestranim povjesničarem, arheologom i filologom mnoge prijateljske sate. No, uvidio sam, ne bez sjete, da smo svojim priložima u sedam svezaka biblioteke *Onomastica Adriatica*, zajedno s Orsatom Ligorijom, zaključili jedno poglavlje naše suradnje, ono posvećeno toponimiji sjevernodalmatinskih otoka. Nastavak rada na istočnojadranskoj toponimiji uzet će više vremena nego što ova slavljenička prigoda dopušta. U potrazi za nekom drugom temom koja bi bila jadranska i etimološka te, po Čačinoj mjeri, i grčka i latinska i hrvatska, stao sam prelistavati bilješke s istraživanja iz Luke, mjesta na otoku Prviću iz kojega slavjenik potječe. U moru riječi s tog otoka, koje je već obradio Vojmir Vinja, naišao sam i na *naukir*. Da je ova riječ u konačnici grčkog porijekla, o tome nema spora, a o istočnojadranskim odrazima grč. ναύκληρος već su pisali Skok,² Vinja³ i drugi autori. Ipak, može se još ponešto reći o tome odakle su u hrvatske jadranske govore stigli naukir i varijante. Osim toga, ναύκληρος je riječ zarana posvjedočena na jednom antičkom grčkom natpisu iz Zadra, grada u kojem je Slobodan Čače proveo radni vijek, pa je i iz toga, pomalo sentimentalnog razloga tema podesna za ovu prigodu.

2. KRATAK OSVRT NA POVIJEST RIJEČI

S obzirom na to da su u etimološkoj literaturi naši odrazi grč. ναύκληρος s dobrim razlozima identificirani kao riječi preuzete ne izravno iz grčkog, već iz nekog od romanskih idioma, na ovome se mjestu neću zadržavati na ranijim grčkim potvrdama. Od starijih italomanskih potvrda navodit ću samo one koje mi se čine korisnima za diskusiju (v. ovdje 4.3.2.).

² ERHSJ II, s. v. *navao*.

³ JE II, s. v. *naval*.

1. INTRODUCTION

When thinking about the subject matter that would be fitting to honour Slobodan Čače, I, as a linguist and philologist, turned to Adriatic toponymy as the first and most natural choice. I have spent many hours with this versatile historian, archaeologist and philologist in friendly discussions on the problems of Greek, Latin and Pre-Latin elements in the toponymy of the Dalmatian islands. Yet I have realised, somewhat melancholically, that with our contributions (together with Orsat Ligorio) to the seven volumes of *Onomastica Adriatica*, we have come to an end of one chapter of our collaboration, the one dedicated to the toponymy of the Northern Dalmatian islands. The continuation of the study of the Eastern Adriatic toponymy will take more time than this jubilant occasion affords. In my pursuit of another subject that, in order to fit Čače's interests, should be Adriatic, etymological, Greek, Latin and Croatian at the same time, I set upon browsing my fieldwork notes from Luka, a village on the island of Prvić, where our honouree comes from. Among the many words from this island, already dealt with by Vojmir Vinja, I spotted the word *naukir*. Its Greek origin is unmistakable. Skok,² Vinja³ and some other authors have already written on the Eastern Adriatic reflexes of Gr. ναύκληρος. Nevertheless, more can be said on how *naukir* and other variants appeared in the Croatian Adriatic dialects. On the other hand, ναύκληρος has been early attested in one Greek inscription from Zadar, town in which Slobodan Čače spent his career: this, somewhat sentimental reason, makes this subject all the more fitting for the occasion.

2. A BRIEF GLANCE AT HISTORY OF THE WORD

Given that our reflexes of Gr. ναύκληρος have justifiably been identified not as direct Greek borrowings, but as words taken from some Ro-

² ERHSJ II, s.v. *navao*.

³ JE II, s.v. *naval*.

Romanski su etimološki rječnici suglasni oko toga da je grč. ναύκληρος > lat. NAUCLĒRUS preko različitih italomanskih idioma (u prvom redu preko đenovskog) dospjelo u starofrancuski, starookcitan-ski, starokatalonski i starokastiljski.⁴ Slažu se i oko toga da italomanski odrazi grč. ναύκληρος ne predstavljaju izravnu posuđenicu iz grčkog, već da su naslijeđeni iz latinskog leksičkog fonda. U latinskom je NAUCLĒRUS posvjedočeno razmjerno rano, već u Plauta,⁵ zatim u ranih kršćanskih pisaca,⁶ u zakonodavnim tekstovima⁷ te dalje u kasnoantičkih⁸ i ranosrednjovjekovnih autora, kao i na epigrafskom materijalu.⁹ Stoga se ništa ne protivi zaključcima von Wartburga, Battistija i drugih etimologa o latinsko-romanskom kontinuitetu u glasovnom razvoju ove riječi. Međutim, uzme li se u obzir Italija kao središte iradijacije ovog pomorskog termina, razumno je pretpostaviti da je značajnu ulogu u njegovu širenju te u semantičkim promjenama imala bizantska kompilacija poznata kao *Rodski pomorski zakonik* (Νόμος Ῥοδίων ναυτικός), čiji je utjecaj na razvoj srednjovjekovnog pomorskog prava talijanskih i dalmatinskih obala neosporan. Prema tome, ako italomanski idiomi jesu baštinili NAUCLĒRUS iz latinskog, daljnja povijest te riječi vjerojatno neće biti slobodna od sekundarnog grčkog (bizantskog) utjecaja. O tome je li ovaj termin u hrvatske dalmatinske govore dospio iz autohtone romanštine ili iz nekog italomanskog idioma, ili iz više njih istovremeno, raspravlja se ovdje u odjeljku 4.

Ashburner i Bonolis lijepo su saželi mijene što ih je ova riječ doživjela: od vlasnika broda u antičkoj Grčkoj i zapovjednika broda u rimskom svijetu (sinonimi su *nauarchus* i *gubernator*), preko niza funkcija koje ναύκληρος ima u odredbama *Rodskoga zakonika* i povremena izjednačavanja s κυβερνήτης 'kormilar' u bizantskim izvorima, do zapovjednika broda, vođe palube, odnosno struč-

mance language, I shall skip the overview of the early Greek attestations. As far as older Italo-Romance attestations are concerned, I shall indicate only those that I deem of some importance for the discussion (cf. 4.3.2.).

Romance etymological dictionaries agree that Gr. ναύκληρος > Lat. NAUCLĒRUS, reached Old-French, Old-Occitan, Old-Catalan and Old-Castilian through different Italo-Romance varieties, principally Genovese.⁴ They also agree that Italo-Romance reflexes of Gr. ναύκληρος are not direct borrowings from Greek, but that they were inherited from Latin. In Latin, NAUCLĒRUS can be found already in Plautus,⁵ then in early Christian authors,⁶ in a number of legal texts,⁷ in authors of the Late-Antiquity⁸ and Early Medieval Period, as well as in the epigraphic material.⁹

Therefore, nothing contradicts the conclusions of von Wartburg, Battisti, and other Romance etymologists on the Latin-Romance continuity of this word. However, if Italy is to be taken as a centre of irradiation of this nautical term, it is reasonable to assume that the Rhodian Law (Νόμος Ῥοδίων ναυτικός) played a significant role in its semantic changes, given the influence this Byzantine compilation exercised in the development of the sea law of the Italian and Dalmatian shores. Accordingly, if Italo-Romance vernaculars inherited NAUCLĒRUS from Latin, further development of this word is unlikely to be free from secondary Greek (Byzantine) influence. Whether this nautical term entered Croatian vernaculars of Dalmatia from the autochthonous Romance or from some Italo-Romance variety will be discussed in Section 4.

Ashburner and Bonolis summarized the changes in meaning the word had gone through: from shipowner in the Ancient Greece and ship commander in the Roman world (its synonyms are

⁴ »Die eigentliche Heimat des Wortes ist Italien« (REW 5852). Usp. također: DEI IV, s. v., *nocchiero*; FEW VII, s. v. *naulerus*.

⁵ Plaut. *Mil.* 4, 3, 17. Rano je, opet u Plauta (*As.* 1, 1, 54), potvrđen i oblik *naulerius*, znatno prošireniji u srednjem vijeku.

⁶ Tert. *Adv. Marc.* 5, 1; Firm. Mat. 8, 6; Jer. *Ep.* 72, 1, 1; *Act. Ap.* 27, 11.

⁷ *Cod. Theod.* 7, 16, 3; 13, 5, 32; *Cod. Iust.* 11, 2, 2-4, 6.

⁸ Npr. Isid. *Etym.* 19, 1: *Naulerus domnus navist est [...]*. Kod Grgura Velikog (*Ep.* IX, 145) *Gallus nauclerius*. Za daljnje potvrde upućujem na bazu *Corpus Corporum*.

⁹ Npr. *Stefanus nauclerius* na zavjetnom mozaiku u Gradu (*CIL* V, 1606).

⁴ "Die eigentliche Heimat des Wortes ist Italien" (REW 5852). Cf. also: DEI IV, s. v., *nocchiero*; FEW VII, s. v. *naulerus*.

⁵ Plaut. *Mil.* 4, 3, 17. The form *naulerius*, more frequent in the Medieval period, was also attested in Plautus (*As.* 1, 1, 54).

⁶ Tert. *Adv. Marc.* 5, 1; Firm. Mat. 8, 6; Jer. *Ep.* 72, 1, 1; *Act. Ap.* 27, 11.

⁷ *Cod. Theod.* 7, 16, 3; 13, 5, 32; *Cod. Iust.* 11, 2, 2-4, 6.

⁸ E.g., Isid. *Etym.* 19, 1: *Naulerus domnus navist est [...]*. In Gregory the Great (*Ep.* IX, 145), *Gallus nauclerius*. For further attestations, see *Corpus Corporum*.

⁹ E.g., *Stefanus nauclerius* on the votive mosaic in Grado (*CIL* V, 1606).

njaka kojemu je povjerena briga o brodu i navigaciji, a koji može i ne mora sudjelovati u vlasničkoj strukturi, što su funkcije koje ima *nauclerius* u statutarnim odredbama talijanskih i dalmatinskih gradova.¹⁰

3. ISTOČNOJADRANSKA GRAĐA

Na ovome mjestu donose se svi istočnojadranski odrazi grč. ναύκληρος / lat. NAUCLĒRUS, povijesni i suvremeni, slavenski (ne samo hrvatski) i romanski, na kojima se temelji rasprava. Ovi uključuju dosad objavljene potvrde te neke neobjavljene terenske podatke.

3.1. Povijesne potvrde

3.1.1. Slavenska građa: **навѣклеръ** (Teodozije Hilendarski, *Žitije sv. Save*, kraj 13. st./poč. 14. st.);¹¹ **navkirъ** (Vrbnički statut, 1388.);¹² **navkiri nompl**, **navkirov genpl**, **navkire akpl**, **dva navkira** (Senjski statut, prije 1432.);¹³ **navkiri** (Dubašljanski zbornik, prije kraja 16. st.);¹⁴ **naukir**, »koji vlada brodom, nochjero, nauclerus, nauclerius, nauarchus, gubernator« 1649. – 1651. u Mikalje;¹⁵ **naukijer**, u dubrovačkih (Dubrovački zbornik iz 1520., M. Vetranić, A. Sasin, B. Bettera) i bokeljskih (K. Mazarović) pisaca 16. i 17. st.;¹⁶ **naukjér** »nauclerus«

¹⁰ W. ASHBURNER, 1909: cxxx–cxxxvii; G. BONOLIS, 1913. O položaju i funkcijama koje ima *nauclerius* u statutima dalmatinskih gradova usp. V. PEZELJ, 2005.

¹¹ ARj VIII, s. v. *navkler*. U ARj, kao i u literaturi koja se na nj oslanja, krivo stoji da je ova potvrda Domentijanova. Autor *Žitija sv. Save* je međutim Teodozije Hilendarski. Na ovoj sam primjedbi zahvalan kolegi Viktoru Saviću.

¹² ARj VII, s. v. *navkir*.

¹³ L. MARGETIĆ 1985-1987: 55, 92–93. Riječ je o hrvatskoj verziji Senjskog statuta, prema Margetiću nastaloj »nedugo nakon 1402., vjerojatno mnogo prije 1432.« (L. MARGETIĆ 1985-1987: 80). Hrvatskom se riječi *navkiri* prevodi latinska *nauclerios*, iz latinske verzije Senjskog statuta, u kojoj odredbe o *nauclerii* nisu iz 1388., već iz prve trećine 15. st.

¹⁴ Datacija po Milčetiću (I. MILČETIĆ 1902: 262). Na ovaj se izvor, koliko znam, dosada nitko nije osvrtao. Rečenica u kojoj se spominju *navkiri* glasi: »v'jednoj zemli, ka imenuet se sicilija, kako nam' pogańskie knigi svedokujut', jako tu more skvoze kamenie / tečet, i kada to navkiri uslišet', tagda mnejut' da bi psi lajali« (I. MILČETIĆ 1902: 317–318). Milčetić je glagoljski izvornik transliterirao ćirilicom.

¹⁵ J. MIKALJA, 1649-1651: 299.

¹⁶ ARj VII, s. v. *naukir*; PRj, s. v. *nakir*. U Vetranića (1482./1483. – 1576.) stoji: »[...] ne imam timunijera, timunom da vlada / ni vješta naukjera / da u način plav sklada.«

nauarchus and *gubernator*), different functions that ναύκληρος had in the Rhodian Law and its occasional identification with κυβερνήτης 'helmsman', to ship commander, boatswain or expert in navigation, sometimes part-owner of the ship, which are functions *nauclerius* was used for in the statutes of Italian and Dalmatian cities.¹⁰

3. EASTERN ADRIATIC MATERIAL

This discussion brings all Eastern Adriatic reflexes of Gr. ναύκληρος / Lat. NAUCLĒRUS, both historical and contemporary, Slavic (not only Croatian) and Romance. They include attestations published up to this date, as well as some unpublished fieldwork data.

3.1. Historical attestations

3.1.1. Slavic material: **навѣклеръ** (Theodosius of Hilandar, *Žitije sv. Save*, late 13th c./early 14th c.);¹¹ **navkirъ** (Vrbnik Statute, 1388);¹² **navkiri nompl**, **navkirov genpl**, **navkire akpl**, **dva navkira** (Senj Statute, before 1432);¹³ **navkiri** (Dubašnica Miscellany, before 1600);¹⁴ **naukir**, "koji vlada brodom, nochjero, nauclerus, nauclerius, nauarchus, gubernator" 1649-1651 in Mikalja;¹⁵ **naukijer**, in Dubrovnik (Dubrovnik Miscellany from 1520,

¹⁰ W. ASHBURNER, 1909: cxxx–cxxxvii; G. BONOLIS, 1913. On position and functions of *nauclerius* in the medieval statutes of Dalmatia, cf. V. PEZELJ, 2005.

¹¹ ARj VIII, s. v. *navkler*. In ARj, as well as in the bibliography that uses this source, it is erroneously assumed that this attestation comes from the work of Domentianus. However, the *Žitije sv. Save* is a work written by Theodosius of Hilandar. I am thankful to Viktor Savić for this correction.

¹² ARj VII, s. v. *navkir*.

¹³ L. MARGETIĆ, 1985-1987: 55, 92-93. The attestation comes from the Croatian version of the Senj Statute that, according to Margetić, was compiled shortly after 1402 and probably much before 1432 (L. MARGETIĆ, 1985-1987: 80). Croatian term *navkiri* is translated into Latin as *nauclerios*. The articles on *nauclerii* are not found in the Latin version from 1388, but were added in the first third of the 15th century.

¹⁴ Dating according to Milčetić (I. MILČETIĆ, 1902: 262). As far as I know, no one has so far considered this source. The sentence where the term *navkiri* appears is as follows: "v'jednoj zemli, ka imenuet se sicilija, kako nam' pogańskie knigi svedokujut', jako tu more skvoze kamenie / tečet, i kada to navkiri uslišet', tagda mnejut' da bi psi lajali" (I. MILČETIĆ, 1902: 317-318). Milčetić transliterated the Glagolitic original in Cyrillic letters.

¹⁵ J. MIKALJA, 1649-1651: 299.

nomsg, **naukjêra** *gensg* oko 1715. u Matijaševića (Dubrovnik).¹⁷ Ovamo se još može dodati Pavlinovićeva potvrda **naùkîr** »zapovjednik na brodu«¹⁸ iz Drašnica kod Podgore, s obzirom na to da je od najstarijih dalmatinskih potvrda iz 20. st. dijeli gotovo stotinu godina. U povijesnim je potvrđama sačuvano izvorno pomorsko značenje termina, osim u Senjskom statutu, gdje su *navkiri* zapovjednici noćne gradske straže.¹⁹

3.1.2. Italomanska građa: **nocler** (1284.) u dokumentu što ga je na mletačkom sastavio Zadranić Andreas Blanci;²⁰ **naucloero** (1362.), u mletački pisanoj uputi dubrovačkog Vijeća umoljenih kapetanu Paulu de Sorgo;²¹ **nauchiero**, **nauchieri** »lo primo e lo principale governatore et commandatore in nave« (1464. – 1465.), u traktatu *De navigatione* Dubrovčanina Benedikta Kotruljevića.²² I u ovim se potvrđama čuva izvorno pomorsko značenje.

3.1.3. U srednjovjekovnom latinitetu dalmatinskih gradova (statuti, spisi gradskih kancelarija, notarski spisi) apsolutno je dominantan tip *nauclerius*.²³

M. Vetranić, A. Sasin, B. Bettera) and Bay of Kotor (K. Mazarović) authors from 16th and 17th centuries;¹⁶ **naukjér** “nauclerus” *nomsg*, **naukjêra** *gensg* around 1715 in Matijašević (Dubrovnik).¹⁷ Here Pavlinović’s attestation **naùkîr** “zapovjednik na brodu”¹⁸ from Drašnice near Podgora can be added, given the fact that it precedes the oldest 20th century attestations from Dalmatia for almost a hundred years. All historical attestations conserved the original nautical meaning of the term, except for Senj Statute, where *navkiri* are commanders of the night guard.¹⁹

3.1.2. Italo-Romance material: **nocler** (1284), in a document written in Venetian by Andreas Blanci from Zadar;²⁰ **naucloero** (1362), in a document written in Venetian and sent by the Dubrovnik Council to Captain Paulo de Sorgo;²¹ **nauchiero**, **nauchieri** “lo primo e lo principale governatore et commandatore in nave” (1464-1465), in *De navigatione* by Benedikt Kotruljević from Dubrovnik.²² These attestations also conserve the original nautical meaning of the term.

3.1.3. In the Medieval Latin sources of the Dalmatian cities we find an absolute predominance of the type *naucclerius*.²³

¹⁷ Matijašević *Dictionarium* MS, 72.

¹⁸ ARj VII, s. v. *naukir*.

¹⁹ Usp. »2 navkira, ki imaju čuvati grada obnoć stražom«; »imenovani navkiri imaju imiti 6 stražac« (L. MARGETIĆ 1985-1987: 92–93).

²⁰ Prema D. DOTTO 2007: 17–18. Za ostala izdanja dokumenta v. D. DOTTO 2007: 12, bilj. 9.

²¹ *Monumenta XXVII*, 190. Uputu je sastavio bilježnik Teodoro Scolmafogja, rodom iz Brindisi.

²² P. FALCHETTA 2009: 47, 231. U Kotruljevićevu jeziku pretežu toskanske odlike.

²³ Usp. LLMAI II, s. v. *I. naucclerius*; PRj, s. v. *naucclerius*; V. PEZELJ 2005. Samo rijetke potvrde glasovno odudaraju od dominantnog tipa, kao npr. *noclerius*, gdje *o* upućuje na podležće mletačko *nochièr*.

¹⁶ ARj VII, s.v. *naukir*; PRj, s.v. *nakir*. In Vetranić (1482/1483-1576): “ne imam timunijera, timunom da vlada / ni vješta naukijera / da u način plav sklada.”

¹⁷ Matijašević *Dictionarium* MS, 72.

¹⁸ ARj VII, s.v. *naukir*.

¹⁹ Cf. “2 navkira, ki imaju čuvati grada obnoć stražom”; “imenovani navkiri imaju imiti 6 stražac” (L. MARGETIĆ, 1985-1987: 92-93).

²⁰ According to D. DOTTO, 2007: 17-18. For other editions of the same document, cf. D. DOTTO, 2007: 12, n. 9.

²¹ *Monumenta XXVII*, 190. The document was drafted by the notary Teodoro Scolmafogja, born in Brindisi.

²² P. FALCHETTA, 2009: 47, 231. Kotruljević’s language is predominantly Tuscan.

²³ Cf. LLMAI II, s.v. *I. naucclerius*; PRj, s.v. *naucclerius*; V. PEZELJ, 2005. Only occasionally do these attestations diverge from the dominant type, e.g. *noclerius*, where *o* points to a Venetian form *nochièr*.

3.2. *Suvremene potvrde*²⁴

Sve suvremene potvrde potječu iz hrvatskih govora od Zaglava na sjeverozapadu do Visa na jugoistoku, s izuzetkom jedne izolirane crnogorske potvrde, s kraja 19. st. ili početka 20. st. Većina hrvatskih odraza grč. ναύκληρος / lat. NAUCLĒRUS označava jednog od članova ribarske družine. Dvije su potvrde izvan ribarsko-pomorskog konteksta, jedna hrvatska i jedna crnogorska, sa značajnijim odmakom od izvornog značenja. Zanimljivo je da nema suvremenih potvrda iz Dubrovnika koji je, naprotiv, obilno zastupljen u povijesnoj građi. Od istočnojadranskih romanskih repertoara samo Pellizzeri za Rovinj bilježe *nuchièr* 'nocchiere, pilota', no riječ je o novijoj posuđenici iz talijanskog mornaričkog nazivlja.²⁵

3.2.1. Ribarsko značenje. A) Sjeverna Dalmacija: **nakīr** je na Dugom Otoku (Sali,²⁶ Zaglav²⁷) član ribarske družine koji vozi na šestom veslu, na krmi; **naukīr** na Prviću (Šepurina,²⁸ Luka²⁹) i Žirju,³⁰ a **navukīr** u Murteru³¹ je član ribarske družine koji vozi na prvom veslu do prove i koji izvlači mrežu na provi; u Jezerima (Murter) je **naukīr** »onaj koji krpa mrežu, topi je i prvi diže«. ³² B) Srednja Dalmacija: **naukīr** (Sutivan,³³ Hvar³⁴) ili **naukīr** (Supetar, Milna,³⁵ Brusje,³⁶

²⁴ Cettineovo *naunkir* (PRj, s. v. *nakir*) nisam uključio u građu jer ne znam koje mu je točno značenje. Zbog nepouzdanosti sam izostavio i omišaljsko *nđćarina* koje Vinja (JE II, s. v. *naval*) izvodi iz mlet. *nochièr*: značenje 'kormilar', koje Vinja donosi »prema sjećanju starijih ljudi«, nije potvrđeno u Mahulje, gdje *nđćarina* znači samo »seljak koji se s polja običava vraćati kući [...] nakon zalaska sunca; muškarac koji noć ili njen veći dio zamjenjuje za dan« (I. MAHULJA 2006: 189).

²⁵ Usp. In *Mareina italiana i giro nuchièr*, A. PELLIZZER & G. PELLIZER 1992: 629.

²⁶ Š. GRANDOV 1956: 407; B. PAITONI 1964: 58–59; M. DEANOVIĆ 1967: 39–40; A. PIASEVOLI 1993: 202.

²⁷ Na ovome podatku zahvalan sam Vladimiru Skračiću (Zadar).

²⁸ A. KURSAR 1979: 114.

²⁹ Terenski podatak (N. Vuletić).

³⁰ Na ovom podatku zahvalan sam Jadranu Kali (Zadar).

³¹ I. JURAGA 2008: 154. U Murteru se ovaj termin koristi samo za člana družine koja lovi buskavicom.

³² JE II, s. v. *naval*.

³³ PRj, s. v. *nakir*.

³⁴ G. SOGLIAN 1937: 54–55; R. BENČIĆ 2014: 311.

³⁵ Ovako, a ne *naukēr*, kako stoji u Šimunovića (P. ŠIMUNOVIĆ 2009: 540). Na podacima za Milnu i Supetar zahvalan sam Filipu Galoviću (Zagreb). Zbog nepouzdanosti, iz rasprave se izostavlja Šimunovićevo potvrda za Bol (*naukièr*).

³⁶ J. DULČIĆ – P. DULČIĆ 1985: 551.

3.2. *Contemporary attestations*²⁴

All contemporary attestations come from Croatian vernaculars, from Zaglav in the NE to Vis in the SE. There is only one isolated Montenegrin attestation from the end of the 19th or the beginning of the 20th century. Most Croatian reflexes of Gr. ναύκληρος / Lat. NAUCLĒRUS designate one of the members of the traditional fishing company. Two attestations appear outside of the fishing/navigation context, one Croatian and one Montenegrin, their meanings being far from the original meaning. It is interesting to observe that there are no attestations from Dubrovnik, abundantly present in the historical material. In Eastern Adriatic Romance sources, the only attestation is recorded in Rovinj, *nuchièr* 'nocchiere, pilota', but this seems to be a recent borrowing from Italian navy terminology.²⁵

3.2.1. Fishing domain. A) Northern Dalmatia: **nakīr** on the island of Dugi Otok (Sali,²⁶ Zaglav²⁷) designates a member of the fishing company that rows on the sixth oar, on the stern; **naukīr** on the islands of Prvić (Šepurina,²⁸ Luka²⁹) and Žirje,³⁰ **navukīr** in Murter³¹ both designate a member of the fishing company that rows on the first oar, counting from prow, and pulls the net from the prow; in Jezera (island of Murter) **naukīr** is the member of the fishing company that mends the net and is first to pull it out.³² B) Central Dalmatia: **naukīr**

²⁴ Cettineo's *naunkir* (PRj, s.v. *nakir*) was not included in this list, since its exact meaning is unknown. I also omitted unreliable *nđćarina* from Omišalj, that Vinja (JE II, s.v. *naval*) derives from Ven. *nochièr*: the meaning 'helmsman' that Vinja adduces, according to the "memory of older people", does not appear in Mahulja, where *nđćarina* means only "peasant that uses to come home from the field [...] after the sunset; man, that takes night for day" (I. MAHULJA, 2006: 189).

²⁵ Cf. In *Mareina italiana i giro nuchièr*, A. PELLIZZER & G. PELLIZER, 1992: 629.

²⁶ Š. GRANDOV, 1956: 407; B. PAITONI, 1964: 58–59; M. DEANOVIĆ, 1967: 39–40; A. PIASEVOLI, 1993: 202.

²⁷ Unpublished fieldwork data (V. Skračić).

²⁸ A. KURSAR, 1979: 114.

²⁹ Unpublished fieldwork data (N. Vuletić).

³⁰ Unpublished fieldwork data (Zadar).

³¹ I. JURAGA, 2008: 154. In Murter, the term is used only when fishing with a net called buskavica (a type of gillnet used for catching picarel).

³² JE II, s.v. *naval*.

Vis³⁷) je, uz sitne razlike u definicijama kod različitih autora, član ribarske družine koji nadzire istezanje mreže (*trate*), odnosno glavni pomoćnik *paruna*. Od ove jedinstvene slike odudara **nakīr** »veslač šestoga, glavnoga vesla kojim se održava pravac lađe«³⁸ u Trogiru te »ribar koji dijeli hranu i piće družini« u Grohotama (Šolta).³⁹

3.2.2. Ostala značenja: **naukīr** »pjevač koji vodi u zboru mladića kad se pjevaju crkvene pjesme«, Smokvica,⁴⁰ **naūklijer** »onaj koji koga na što nagovara, potiče«, Riječka nahija.⁴¹

4. RASPRAVA

4.1. Na prvi je pogled očit glasovni, semantički i prostorni diskontinuitet između srednjovjekovnih i suvremenih potvrda. Sve srednjovjekovne potvrde, a one hrvatske su isključivo sa sjevernog Jadrana (Krk, Senj), imaju *av* za *au*. Suvremene potvrde iz Dalmacije na tom mjestu imaju *au*, rjeđe *a* (a to ne mogu biti daljnje faze u razvoju *av*). Teško je reći ide li murtersko *navukir* s prvima ili s drugima: može se raditi o umetanju *v* u diftong *au* ili o umetanju *u* između *av* i *k*, radi lakšeg izgovora. S izuzetkom Senjskog statuta, srednjovjekovne su potvrde sačuvale pomorsko značenje, dok suvremene dalmatinske potvrde redom imaju ribarsko značenje. Između ove dvije krajnosti dolaze dubrovačke potvrde od 16. do 18. st., Mikaljina potvrda iz 1649. – 1651. te Pavlinovićeve iz 1867. – 1868., sve s *au*, u kojima je sačuvano pomorsko značenje. S obzirom na sve rečeno, postavlja se pitanje stoje li novovjekovne i suvremene potvrde u izravnom odnosu sa srednjovjekovnima, tj. jesu li uopće iz istoga izvora.

4.2. Pogledajmo prvo dosadašnje osvrte na etimologiju istočnojadranskih odraza grč. ναύκληρος / lat. NAUCLĒRUS, kronološkim redom.⁴² Maretić

(Sutivan,³³ Hvar³⁴) or **naukīr** (Supetar, Milna,³⁵ Brusje,³⁶ Vis³⁷) is, with minor differences found in different authors, the member of the fishing company that supervises the pulling of the net (*trata*), being the principal hand to the *parun* (the owner of the net). The exceptions to this unitary situation are found in Trogir, where **nakīr** designates the person that rows on the sixth oar,³⁸ and in Grohote (island of Šolta), where it designates the fisherman that distributes food and drink to other members of the fishing company.³⁹

3.2.2. Other domains: **naukīr** “the lead singer in the young men church choir”, Smokvica (island of Korčula);⁴⁰ **naūklijer** “the one that urges or instigates someone to do something”, Riječka nahija (Montenegro).⁴¹

4. DISCUSSION

4.1. The first thing that captures attention is the phonetic, semantic and geographic discontinuity between medieval and contemporary attestations. All of the medieval attestations – with Croatian attestations coming exclusively from the Northern regions (Krk, Senj) – have *av* instead of *au*. The contemporary forms found in Dalmatia present *au*, rarely *a*. It is difficult to say whether *navukir* from Murter belongs to the former or the latter group: it can be analysed both as an example of the insertion of *v* in the diphthong *au* or the insertion of *u* between *av* and *k*, for the sake of easier pronunciation. Except for Senj Statute, attestations from the Medieval Period conserve the original nautical meaning, while all contemporary attestations from Dalmatia come from the fishing domain. Between these two chrono-

³³ PRj, s.v. *nakir*.

³⁴ G. SOGLIAN, 1937: 54-55; R. BENČIĆ, 2014: 311.

³⁵ Not *naukēr*, as found in Šimunović (P. ŠIMUNOVIĆ, 2009: 540). I am grateful to Filip Galović (Zagreb) for providing me with data from Milna and Supetar (island of Brač). Šimunović's *naukiēr* for Bol (island of Brač) is unreliable and thus excluded from the list.

³⁶ J. DULČIĆ – P. DULČIĆ, 1985: 551.

³⁷ A. ROKI, 1997: 322.

³⁸ D. GEIĆ, 2015: 229.

³⁹ PRj, s.v. *nakir*.

⁴⁰ JE II, s.v. *naval*.

⁴¹ ARj VII, s.v. *nauklijer*. Accent according to RSANU XIV, s.v. *naυklujep*.

³⁷ A. ROKI 1997: 322.

³⁸ D. GEIĆ 2015: 229.

³⁹ PRj, s. v. *nakir*.

⁴⁰ JE II, s. v. *naval*.

⁴¹ ARj VII, s. v. *nauklijer*. Naglasak prema RSANU XIV, s. v.

⁴² Vinjin je rad objavljen prije Skokova rječnika, iako je zapravo Skokov materijal stariji od Vinjina pa u njemu nema ni oblika *naukir*, koji Skoku očito nije bio poznat u vrijeme rada na rječniku.

uzima da *naukir* potječe iz srednjovj. lat. *naucleri-us*.⁴³ Vasmer je mišljenja da Teodozijevo *navoklerb* »geht auf griech. ναύκληρος [...] zurück«, dok bi *navkir* i *naučer* »bei den Ragusanern« bili »durch romanische Formen, wie ait. *nocchiere*, alucc. *nauchieri* usw. vermittelt«.⁴⁴ Iz toga što Vinja *naukir* obrađuje u članku posvećenom dalmatskim leksičkim reliktima, dalo bi se zaključiti da ga smatra starim, autohtonim romanizmom.⁴⁵ Skok se ne izjašnjava o bližem izvoru posuđivanja, ali napominje da »završno *-kir* > *-kijer* mjesto *-klir* ne treba da je prema tal.-tosk. *nocchiere*, nego je l ispalo po zakonu disimilacije kao otar za oltar (tip $l - r > \emptyset - r$)«.⁴⁶ Dakle, i Skok pomišlja na dalmatizam. Rocchi pak samo konstatira da *naukir* predstavlja »grecismo largamente documentato nelle fonti medievali dalmate«, no dodaje »il termine è presente anche in a. ven.: naucler«.⁴⁷ Od navedenih autora samo se Skok osvrće na jedan glasovni problem, no taj nije jedini.

4.3. Glasovni problemi

4.3.1. Odraz grupe *-CL-*. Krenimo od problema koji je učio Skok. Grupa *-CL-*, primarna ili sekundarna, u posuđenicama iz dalmatoromanskog u načelu se čuva (usp. npr. CARRUCŪLA > *karuklja*, CIRCŪLU > *křklo*, NARĪTŪLA > *màrikla* itd.). Prema tome, očekivani ishod nauclerus kao stare posuđenice bio bi *novklir, u Dubrovniku *novklijer. Time se dobiva za izgovor relativno teška grupa *-vkl-*. U crnog. *naùklijer* sačuvano je *kl*, ali iza vokala.

Za razvoj *kl* u krčkom *navkir* Skok nudi dva tumačenja: gore citiranu disimilaciju $l - r > \emptyset - r$ i us-

nological extremes, we find Dubrovnik attestations from 16th to 18th centuries, Mikalja's attestation (1649-1651) and Pavlinović's attestation (1867-1868), all of them with *au* and with the original nautical meaning. Considering all this, one might ask whether contemporary and early modern attestations have any direct relation to their medieval counterparts. In other words: do they have the same origin?

4.2. Let us first take a look, in chronological order, at the solutions that have so far been proposed for the Eastern Adriatic reflexes of Gr. ναύκληρος / Lat. NAUCLĒRUS.⁴² According to Maretić, *naukir* comes from Medieval Latin *nauclerius*.⁴³ Vasmer believes that Theodosius' *navoklerb* "geht auf griech. ναύκληρος [...] zurück", while *navkir* and *naučer* "bei den Ragusanern" would be "durch romanische Formen, wie ait. *nocchiere*, alucc. *nauchieri* usw. vermittelt".⁴⁴ Vinja deals with *naukir* in a paper dedicated to Dalmatian-Romance lexical relics. Therefore, it seems Vinja considers *naukir* to be an old borrowing from the autochthonous Romance.⁴⁵ Skok says nothing on the nearer source of borrowing, however, he notes: "završno *-kir* > *-kijer* mjesto *-klir* ne treba da je prema tal. -tosk. *nocchiere*, nego je l ispalo po zakonu disimilacije kao otar za oltar (tip $l - r > \emptyset - r$)".⁴⁶ So, Skok too has a Dalmatian-Romance borrowing in mind. Rocchi simply states that *naukir* represents "grecismo largamente documentato nelle fonti medievali dalmate", adding that "il termine è presente anche in a. ven.: naucler".⁴⁷ Of all these authors, only Skok spots

⁴² Vinja's paper was published before Skok's dictionary, although Skok's material is older. It lacks the *naukir* attestation that Skok obviously ignored at the time he drafted his dictionary.

⁴³ ARJ, s.v. *naukir*.

⁴⁴ M. VASMER, 1944: 102. It seems that Vasmer is saying that Theodosius' attestation is a direct Greek borrowing, unlike other forms that came through a Romance intermediate. However, Greek pronunciation of η was then [i], not [e]. Cf. learned Greek borrowings in Serbian, like *iguman* > ἡγούμενος, *mitropolit* < μητροπολίτης, *arhistratig* < ἀρχιστράτηγος, *ktitor* < κτήτωρ etc. I am indebted to Orsat Ligorio for this observation. As far as the form *naučer* is concerned, Vasmer takes it, as he does with *navkir*, from Kukuljević's glossary accompanying his edition of Vrbnik Statute, where one reads: "Navkir, a, m. lat. nauclerus, kod Dubrovčanah naučer, to što brodar" (*Statut Krka*, 300). However, no source confirms *naučer* for Dubrovnik (?).

⁴⁵ V. VINJA, 1967: 120, 128-129, 130-131. Vinja is not more explicit in JE II, s.v. *naval*.

⁴⁶ ERHSJ II, s.v. *navao*.

⁴⁷ L. ROCCHI, 1990, s.v. *nauclerus*.

⁴³ ARJ, s.v. *naukir*.

⁴⁴ M. VASMER 1944: 102. Čini se da Vasmer želi reći kako je Teodozijeva potvrda izravni grecizam, za razliku od ostalih koje bi bile romanski posredovane, no u grčkom se u to vrijeme η čita [i], a ne [e]. Tako je i u srpskim učenim grecizmima, kao što su *iguman* > ἡγούμενος, *mitropolit* < μητροπολίτης, *arhistratig* < ἀρχιστράτηγος, *ktitor* < κτήτωρ itd. Na ovim sam zapažanjima zahvalan Orsatu Ligoriju. Što se tiče oblika *naučer*, Vasmer ga je, kao i oblik *navkir*, uzeo iz Kukuljevićeva glosara uz izdanje Vrbničkog statuta, gdje stoji »Navkir, a, m. lat. nauclerus, kod Dubrovčanah naučer, to što brodar« (*Statut Krka*, 300). Međutim, nijedan izvor ne potvrđuje *naučer* za Dubrovnik (?).

⁴⁵ V. VINJA 1967: 120, 128-129, 130-131. Ništa eksplicitniji nije Vinja u JE II, s.v. *naval*.

⁴⁶ ERHSJ II, s.v. *navao*.

⁴⁷ L. ROCCHI 1990, s.v. *nauclerus*.

poredbu sa salentinskim *nakiru* < NAUCLĒRUS.⁴⁸ Primjer na koji se oslanja prvo tumačenje ne stoji, zato što je *l* u *otar* nestalo uslijed vokalizacije, usp. *sapa*, *sopa* prema *salpa*, a ne uslijed disimilacije. Ne znam zašto Skok ovdje nije posegnuo za usporedbom s *kukîr* (Božava, Vodice u Dalmaciji), *kokîr* (Sali) < CŌCHLEĀRIUM (REW 2012), koje je sâm identificirao kao mogući dalmatoromanski relik, a gdje također imamo *kli* > *ki*.⁴⁹ No, materijal na kojem se mogu analizirati odrazi -CL- ispred prednjeg vokala u dalmatoromanskim posuđenicama svodi se zapravo na ovaj primjer pa je utoliko riječ o nezahvalnom zadatku. Što se tiče *nakiru*, tu je *ki* odraz od *kji* pa salentinski oblik ne može služiti kao usporedba za pretpostavljeno *kli* > *ki* u *navkir*.⁵⁰

Posuđivanje iz toskanskog *nocchiere* po ovome se kriteriju formalno ne može isključiti jer bi *-kir* (preko **-kji*) ili *-kijer* u tom slučaju bio posve očekivani odraz. No, ta nas Vasmerova pretpostavka dovodi do problema koji se tiču odraza diftonga *au* (v. 4.3.2.).

Mletački ovdje teško da dolazi u obzir, usprkos staromletačkim potvrdama *naucier* (oko 1250.),⁵¹ *noclero* (1284.),⁵² *nauciero* (1362.).⁵³ Naime, u njima konzervativna grafija <cl>, prema svemu što znamo o staromletačkoj fonologiji i grafiji, stoji za [dʒ] (od 14. st. za [tʃ]).⁵⁴

4.3.2. Odraz diftonga AU. Krenemo li od lat. etimona, očekivani odraz protoničkog AU u starim

one phonetic issue, but this is not the only one.

4.3. Phonetic issues

4.3.1. The -CL- cluster. Let us start with the issue identified by Skok. The -CL- cluster, primary or secondary, is conserved in the Dalmatian-Romance borrowings (cf. e.g. CARRUCŪLA > *karuklja*, CIRCŪLU > *kîklo*, NARĪTŪLA > *màrikla*, etc.). Consequently, the expected reflex of NAUCLĒRUS, as an old borrowing, would be **novklir*, i.e. **novkljer* in Dubrovnik, resulting in a difficult -vkl- cluster. The Montenegrin form *naùkljer* conserves the kl cluster, but behind a vowel. Skok offers two explanations for *kl* in *navkir* (as found on the island of Krk): dissimilation *l - r* > *ø - r* and comparison with the Salentine form *nakiru* < NAUCLĒRUS.⁴⁸

The example used in the first explanation is not relevant, since *l* in *otar* vanished due to vocalization, cf. *sapa* against *salpa*, not due to dissimilation. It is impossible to know why Skok did not reach for a comparison with *kukîr* (Božava, Vodice in Dalmatia), *kokîr* (Sali) < CŌCHLEĀRIUM (REW 2012), that he himself identified as a possible Dalmatian-Romance lexical relic, and where one observes *kli* > *ki*.⁴⁹ However, the material that fits the analyses of sources with -CL- in front of a front vowel are limited to this example and therefore problematic. As far as Salentine *nakiru* is concerned, *ki* is the result of *kji*. Thus, the Salentine form cannot be used as a parallel for *kli* > *ki* in *navkir*.⁵⁰

A borrowing from Tuscan *nocchiere* cannot be excluded, since in this case *-kir* (< **-kji*) or *-kijer*

⁴⁸ ERHSJ II, s. v. *navao*.

⁴⁹ Usp. ERHSJ, s. v. *kukir*; P. SKOK 1934: 185. Prema -ĀRIUM očekivalo bi se *-ar*, a ne *-ir*. Razvoj sufiksa isti je kao u fitonimu *materkir*, što ga Skok izvodi iz *matricaria* (ERHSJ II, s. v. *materkir*; usp. JE II, s. v. *materkir*). Međutim, prema *Corpus Corporum*, čini se da je najranija potvrda za *matricaria* kod Sennerta (1572. – 1637.). S ovim u vezi važan je toponim *Labđir* < LAPIDARIUM kod Trogira, svakako predmletački, po Skoku dokaz da je »in diesen Gegenden des Balkanlateins auch die Wiedergabe *-eriu* < *-ariu* seit uralten Zeiten zweifelsohne im Gebrauche war« (P. SKOK 1934: 186).

⁵⁰ Vidi se ispred ostalih vokala, da u tamošnjim dijalektima CL-, -CL- pravilno daje *kj*: CLĀVE > *chiài*, COCHLEĀRIU > *cucchiàru*, FĒNŪCŪLU > *finúcchiu*, ŌCŪLU > *òcchiu* (R. BOVE & A. ROMANO 2014: 93, 103, 125, 201). Zanimljivo je da Bove i Romano za Galatone danas bilježe *nagghîru*, a Rohlfs za prvu polovicu 20. st. *nagghjiru* (R. BOVE & A. ROMANO 2014: 183; VDS II, s. v. *nachiru*).

⁵¹ TLIO, s. v. *nocchiero*.

⁵² D. DOTTO, 2007: 17–18.

⁵³ *Monumenta XXVII*, 190.

⁵⁴ Prema Sepulcriju, -CL- je u mletačkom dalo [dʒ] »già nel XIII sec., e certo anche prima« (A. SEPULCRI 1929: 460). Usp. i A. STUSSI, 1965: LI–LII. Za potvrde od 1500. do kraja 16. st. v. M. CORTELAZZO 2007, s. v. *nachìer*.

⁴⁸ ERHSJ II, s. v. *navao*.

⁴⁹ Cf. ERHSJ, s. v. *kukir*; P. SKOK, 1934: 185. The expected reflex of -ĀRIUM is *-ar*, not *-ir*. The observed development of the suffix is also found in the plant name *materkir*, that Skok derives from *matricaria* (ERHSJ II, s. v. *materkir*; usp. JE II, s. v. *materkir*). However, according to the *Corpus Corporum*, the oldest attestation of *matricaria* seems to appear in Sennert (1572-1637). In relation to this issue, it is important to mention the place name *Labđir* < LAPIDARIUM near Trogir, certainly pre-Venetian. According to Skok, this toponym proves that »in diesen Gegenden des Balkanlateins auch die Wiedergabe *-eriu* < *-ariu* seit uralten Zeiten zweifelsohne im Gebrauche war« (P. SKOK, 1934: 186).

⁵⁰ In Salentine dialects CL-, -CL- in front of other vowels is regularly reflected as *kj*: CLĀVE > *chiài*, COCHLEĀRIU > *cucchiàru*, FĒNŪCŪLU > *finúcchiu*, ŌCŪLU > *òcchiu* (R. BOVE & A. ROMANO, 2014: 93, 103, 125, 201). It is interesting to point out that Bove and Romano register *nagghîru* in modern Galatone dialect, while Rohlfs in the first half of the 20th century noted *nagghjiru* (R. BOVE & A. ROMANO, 2014: 183; VDS II, s. v. *nachiru*).

posuđenicama bio bi *ov* (usp. npr. AURĀTA > *lovrāta*, *òvrata*),⁵⁵ dok je u italomanskim idiomima, koji bi došli u obzir kao izvor posuđivanja, taj odraz *o* (usp. npr. mlet. *orada*, tal. *orata*). Naši odrazi *av*, *au*, *a* ne odgovaraju ni jednom ni drugom tipu.

Povodom krčkoga *navkir*, Vasmer upućuje na *nauchieri* (Lucca, zadnja četvrtina 14. st.).⁵⁶ Taj je primjer usamljen među starim toskanskim potvrđama, u kojima nalazimo pravilno AU > *o* (*nocchierol/nocchiere*),⁵⁷ a Salvioni ga, upravo zbog diftonga, uzima za »voce semidotta«.⁵⁸ Srednjovjekovne potvrde s očuvanim *au* dolaze i izvan Toskane: npr. u mletačkom *nauciler* (oko 1250.), uz već spomenuto mletačko *nauciero* (1362.) iz Dubrovnika, u jakinskom statutu *nauchiero* pored očekivanoga *nochiero* (1345.), u jednom ravenskom dokumentu *naucileri* (1353.), u jednom napuljskom djelu *nauchero* (prije 1475.).⁵⁹ Važne su i već spomenute višestruke Kotruljevićeve potvrde *nauchiero* (1464. – 1465.). Kako drugi, brojniji srednjovjekovni izvori pokazuju da je AU u italomanskim odrazima lat. NAUCLĒRUS bilo zahvaćeno monoftongacijom, od mletačkog preko toskanskog do jakinskog, otpornost diftonga ovdje bi valjalo pripisati učenom, odnosno tehničkom karakteru same riječi.⁶⁰ Istočnojadranske potvrde s *au*, *av* u kojima nije očuvano -CL- mogle bi biti posuđene iz ovakvih italomanskih izvora. Ako problematičan odraz -CL- odlučimo tumačiti autohtonim sredstvima, onda je u takvim potvrđama moguće gledati utjecaj srednjovj. latinskog termina *nauclerius*.⁶¹

⁵⁵ Također i u toponimijskim dalmatoromanskim reliktima, npr. LAURENTIU > *Lovreč*, *Lourenac*, *Lovrinac* (ERHSJ I, s. v. *Laurentije*).

⁵⁶ M. VASMER 1944: 102.

⁵⁷ Usp. TLIO, s. v. *nocchiero*.

⁵⁸ C. SALVIONI 1905: 457–458.

⁵⁹ Sve prema TLIO, s. v. *nocchiero*; M. MAGGIORE 2013: 17.

⁶⁰ Usp. TLIO, s. v. *nocchiero*; OVI, s. v. *nocchiero*. U italomanskom je monoftongacija AU neke riječi zahvatila prije, a neke tek kasnije (mahom riječi iz učenog registra), a novo se /ɔ/ <AU uglavnom ponaša drukčije od staroga /ɔ/ <ō. Usp. G. ROHLFS 1966: 64–65. Treba reći da i druge riječi iz ove porodice u starim italomanskim izvorima pokazuju konzervativnu grafiju: tako npr. od NAULUM imamo *naulo* (Venecija, 12. st.; Pisa, 1264., 1318., 1330.), a među izvedenicama *naulegiare* i *naulegiato* (Pisa, 1318. – 1321.), *naulicadur* (Šibenik, 1350. – 1351.), *naulizamento* (Dubrovnik, 1380.) itd., pored očekivanih, jednako starih potvrda s AU > *o*. Usp. OVI, s. v. *nolo*, *noleggiare*; A. STUSSI 1980: 88; D. DOTTO 2008a: 256; D. DOTTO 2008b: 357. Naprotiv, u suvremenom talijanskom imamo *nolo*, *noleggiare*, u mletačkom *nolo*, *nolezār*.

⁶¹ Najstariji oblici pokazuju konsonantizaciju drugog elementa diftonga (ɥ > v), što je možda kompromisno rješenje između *au* i

would be expected. However, this possibility, proposed by Vasmer, takes us to the issues concerning the reflex of the diphthong *au* (cf. 4.3.2.).

It is difficult to consider Venetian as a possible source, regardless of Old-Venetian attestations *nauciler* (oko 1250),⁵¹ *noclero* (1284),⁵² *nauciero* (1362).⁵³ In these examples, a conservative writing <cl>, according to what we know of Old-Venetian phonology, stays for [dʒ] (since 14th century for [tʃ]).⁵⁴

4.3.2. Diphthong AU. The expected reflex of the protonic AU in older borrowings would be *ov* (cf. e.g. AURĀTA > *lovrāta*, *òvrata*).⁵⁵ In Italo-Romance varieties, that may be taken into consideration as possible sources for the Eastern Adriatic forms, this reflex would be *o* (cf. e.g. Ven. *orada*, It. *orata*). Our reflexes *av*, *au*, *a* do not fit either of these two types.

As far as Krk form *navkir* is concerned, Vasmer points out to *nauchieri* (Lucca, last quarter of the 14th century).⁵⁶ This example appears to be isolated among older Tuscan attestations, where we find a regular reflex AU > *o* (*nocchiero/nocchiere*).⁵⁷ For this reason, Salvioni considers *nauchieri* to be “voce semidotta”.⁵⁸ Medieval attestations with conserved *au* appear outside of Tuscany as well: e.g. Ven. *nauciler* (around 1250), alongside *nauciero* (1362) from Dubrovnik; *nauchiero* in Ancona Statute, alongside more regular *nochiero* (1345); *naucileri* (1353) in a document from Ravenna; *nauchero* in a document from Naples (before 1475).⁵⁹ Kotruljević's multiple attestations of *nauchiero* (1464–1465) are equally important. Given that other, more numerous medieval sources show that AU in the Italo-Romance (from Venice to Tuscany and Ancona) reflexes of NAUCLĒRUS were subject to monophthongization, the resistance of the diphthong in these examples

⁵¹ TLIO, s.v. *nocchiero*.

⁵² D. DOTTO, 2007: 17–18.

⁵³ *Monumenta XXVII*, 190.

⁵⁴ According to Sepulcri, -CL- in Venetian is rendered as [dʒ] “già nel XIII sec., e certo anche prima” (A. SEPULCRI, 1929: 460). Cf. also A. STUSSI, 1965: LI–LII. For the attestations from 1500 till the end of the 16th century, cf. M. CORTELAZZO, 2007, s.v. *nochièr*.

⁵⁵ Cf. Dalmatian-Romance relics in the toponymy, e.g. LAURENTIU > *Lovreč*, *Lourenac*, *Lovrinac* (ERHSJ I, s.v. *Laurentije*).

⁵⁶ M. VASMER, 1944: 102.

⁵⁷ Cf. TLIO, s.v. *nocchiero*.

⁵⁸ C. SALVIONI, 1905: 457–458.

⁵⁹ All attestations taken from TLIO, s.v. *nocchiero*; M. MAGGIORE, 2013: 17.

Poseban problem predstavljaju dugootočko *nakīr* i trogirsko *nakīr*, za koje Skok nije znao. Ovi oblici po odrazu AU > a podsjećaju na neke južne italo-romanske nastavljache lat. NAUCLĒRUS, npr. *nachiru* (brojna mjesta u Salentu), *nagghierə* (Ceglie Messapica, Massafra, Taranto), *nacchiòire* (Bitonto).⁶² Značenje ovih salentinskih i puljiških oblika danas je samo 'predradnik u mlinu za masline', no nedvojbeno se radi o prijenosu pomorske terminologije u maslinarstvo.⁶³ Dosad je samo za Manfredoniju potvrđeno pomorsko značenje, iako ne ono izvorno: ondje *naġġirə* znači »remo [...] posto sulla sinistra a poppa«,⁶⁴ što je blisko dugootočkom *nakīr* 'član ribarske družine koji vozi na šestom veslu, na krmi'. Pri ovome nije nevažna podudarnost dugootočkih oblika i onoga trogirskoga, koji se od čitave serije istočnojadranskih odraza grč. ναύκληρος / lat. NAUCLĒRUS razlikuju i glasovno i semantički. Kako nema drugih hrvatskih primjera za AU > a u romanizmima, u slučaju *nakīr/nakīr* ne može se isključiti posuđivanje iz južne Italije.⁶⁵

4.3.3. Odrazi naglašenog vokala. Krenemo li od lat. sufiksa -ĒRU, dubr. *naukijer* prema južnočak. *naukīr*, *naukīr* može upućivati na tzv. pseudo-jat od naglašenog e u otvorenom slogu.⁶⁶ Ako je tako, ove bi se posuđenice morale datirati najkasnije u 12. st., a pripadale bi dalmatoromanskom sloju.⁶⁷ Međutim, tzv. pseudo-jat nalazimo i u

očekivanog *ov*, a možda posljedica utjecaja riječi *nave*. Usp. firentinsko *navichiere* koje je, po Salvioniju, modifikacija oblika *nocchiere* pod utjecajem gl. *navicare* (C. SALVIONI 1905: 458). No, može biti i izravni odraz lat. NAVICŪLĀRIUS (usp. REW 5852), potvrđenog u *Cod. Theod.* 13, 5, 12.

⁶² VDS II, s. v. *nachiru*, *nagghierə*; G. SARACINO 1957: 278. U južnoj je Italiji AU > a u odrazima od NAUCLĒRUS potvrđeno i u povijesnim izvorima, za Siciliju *nakeri* (1316./1367.) i *nacheri* (1358. i kasnije), a za Salento *nachiro* (prije 1487.), sve u izvornom pomorskom značenju. Usp. TLIO, s. v. *nocchiero*; G. TAVANI 1976: 303; M. MAGGIORE 2013: 16.

⁶³ Maslinarsko nazivlje u Salentu i Apuliji pokazuje i druge paralele sa starijim pomorskim nazivljem. Za Lecce Morosi potvrđuje *marenári* u značenju 'lavoratori al frantoio' (usp. G. MOROSI 1877: 122). Rohlfs bilježi *ciúrma* (Maglie), *chiurmə* (Taranto) u značenju 'tutto il personale addetto ai lavori del frantoio' (VDS I, s. v. *ciúrma*).

⁶⁴ P. CARATÙ 1997: 270.

⁶⁵ Poseban su slučaj *agust*, *agušt*, kod kojih je AU > a stara vulgarnolatinska promjena. Usp. ERHSJ I, s. v. *august*.

⁶⁶ Usp. i Skokovu opasku »pseudojekavizam kao u *kolijer*, *kondijer*, *mijer*, *lijer* za *kolir*, *kondir*, *mir*, *lir*« (ERHSJ II, s. v. *navao*).

⁶⁷ Za pregled mišljenja o razvoju jata usp. G. HOLZER 2007: 82–83. Prema O. Ligoriju, tzv. pseudo-jat je kod romanizama značajka samo dalmatoromanskih posuđenica, a među ovima on

should be ascribed to a learned or technical character of this word.⁶⁰

Eastern Adriatic attestations with *au*, *av*, that do not conserve -CL-, could be considered borrowings from such Italo-Romance sources. On the other hand, if problematic reflexes of -CL- were to be explained in another way, Eastern Adriatic attestations with *au*, *av* could be derived from Medieval Latin *naulerius*.⁶¹

The forms of *nakīr* (Dugi Otok) and *nakīr* (Trogir), unknown to Skok, represent yet another problem. With the reflex AU > a, these forms remind us of some Southern Italo-Romance reflexes of Lat. NAUCLĒRUS, e.g. *nachiru* (many places in Salento), *nagghierə* (Ceglie Messapica, Massafra, Taranto), *nacchiòire* (Bitonto).⁶² The meaning of these Salentine and Apulian forms is only "foreman in olive mill", but there is no doubt that we are dealing with an example of transfer of the nautical terminology into the olive oil production domain.⁶³ The nautical meaning, although not the original one, is so far confirmed only for Manfredonia, where *naġġirə* means "remo [...] posto sulla sinistra a

⁶⁰ Cf. TLIO, s. v. *nocchiero*; OVI, s. v. *nocchiero*. In Italo-Romance the monophthongization of AU reached some words earlier, and other (mostly learned ones) much later. A new /ɔ/ < AU is mostly treated differently than the older /ɔ/ < ð. Cf. G. ROHLFS, 1966: 64–65. Other words from the same lexical family also show examples of conservative writing in older Italo-Romance sources: e.g. *naulo* (Venice, 12th century.; Pisa, 1264, 1318, 1330), *naulegiare* and *naulegiato* (Pisa, 1318–1321), *naulicadur* (Šibenik, 1350–1351), *naulizamento* (Dubrovnik, 1380) etc., alongside other, equally old attestations with AU > o. Cf. OVI, s. v. *nolo*, *noleggiare*; A. STUSSI, 1980: 88; D. DOTTO, 2008a: 256; D. DOTTO, 2008b: 357. On the contrary, in modern Italian one finds *nolo*, *noleggiare*, in modern Venetian *nolo*, *nolezàr*.

⁶¹ The oldest forms show the consonantization *u* > *v*. This is maybe a compromise between *au* and expected *ov* or maybe a result of the influence of *nave*. Cf. Florentine *navichiere*, that, according to Salvioni, represents a modification of *nocchiere* under the influence of the verb *navicare* (C. SALVIONI, 1905: 458). On the other hand, it could very well represent a reflex of Lat. NAVICŪLĀRIUS (usp. REW 5852) attested in *Cod. Theod.* 13, 5, 12.

⁶² VDS II, s. v. *nachiru*, *nagghierə*; G. SARACINO, 1957: 278. In Southern Italy AU > a in the reflexes of NAUCLĒRUS appear also in historical sources, e.g. *nakeri* (1316/1367) and *nacheri* (1358 and later) in Sicily, *nachiro* (before 1487) in Salento, always in its original nautical meaning. Cf. TLIO, s. v. *nocchiero*; G. TAVANI, 1976: 303; M. MAGGIORE, 2013: 16.

⁶³ Olive growing terminology in Salento and Apulia offers more parallels with nautical terminology. Thus, Morosi confirms for Lecce *marenári* 'lavoratori al frantoio' (cf. G. MOROSI, 1877: 122), while Rohlfs registers *ciúrma* (Maglie), *chiurmə* (Taranto) 'tutto il personale addetto ai lavori del frantoio' (VDS I, s. v. *ciúrma*).

izravnim grecizmima kao što su npr. *monastijer* < μοναστήριον, *putijer* < ποτήριον, gdje ne predstavlja odraz od e.⁶⁸ Stoga bi neki odrazi o kojima ovdje raspravljamo mogli biti i izravni grecizmi, u prvom redu crnogorsko *naūkljijer*. Konačno, kako *-ir* u čak. *naukīr*, *naukīr*, tako i *-ijer* u dubr. *naukijer* mogu biti odraz tosk. *-ierol/-iere*, odnosno mlet. *-ièr*. To pokazuju primjeri iz ikavskih govora: npr. *barbjèr* (Vis) pored široko raširenoga *barbīr* < mlet. *barbièr* ili tal. *barbiere*; *bragīr* (Brusje) pored *bragēr* (Komiža) < mlet. *braghièr*; *kvarnīr* (Trogir) pored *karnēr* (Brusje) < mlet. *carnièr*; itd.⁶⁹ Prema tome, odraz naglašenog vokala u istočnojadranskim nastavljajima grč. ναύκληρος / lat. NAUCLĒRUS sam po sebi ništa nam ne govori o bližem izvoru posuđivanja: taj bi mogao biti dalmatoromanski, italomanski, a u nekim slučajevima i grčki.

4.3.4. Sintez. S obzirom na odraze grupe *-CL-*, samo Teodozijevo *navvklerv* i crnogorsko *naūkljijer* ne mogu biti italomanske posuđenice. Ove dvije potvrde dijeli nekih sedam stoljeća, što bi moglo upućivati na kontinuitet na tom dijelu areala. Svi ostali oblici mogu po ovome kriteriju biti iz nekog italomanskog oblika, ali ne mletačkog, jer nijedan ne pokazuje karakteristični mlet. odraz grupe *-CL-*.

U svim potvrdama neočekivan je odraz diftonga *au*, kako u onima koje po odrazu *-CL-* ne mogu biti italomanske posuđenice tako i u onima koje to mogu biti. Kod potonjih se može pomišljati na posuđivanje iz nekoga poluučenog italomanskog oblika u kojem imamo *au* mjesto *o*. S druge strane, bez obzira na odraz *-CL-*, kod svih se može pomišljati na domaći učeni romanizam koji se otima glasovnim zakonitostima. Tip *nakir* pak može biti posuđenica s krajnjeg juga Italije, neovisno o tome za koja ćemo se rješenja odlučiti u slučaju ostalih oblika. Srednjovjekovne

razlikuje starije, koje imaju pseudo-jat od grupa *-ÉRR-* i *-ÉRC-*, i mlade, koje ga nemaju (O. LIGORIO 2015: 64–66). Sada me Ligorio obavještava da je, po njemu, filijacija *jata* u (i)jekavskim, ikavskim i ekavskim govorima starija od mlađeg sloja dalmatoromanskih posuđenica, koje se okvirno mogu datirati između 1150. i 1300. (pismeno priopćenje od 20. travnja 2017.).

⁶⁸ Usp. ERHSJ II, s. v. *monastir*; III, s. v. *putijer*.

⁶⁹ ERHSJ II, s. v. *barba*; JE I, s. v. *braga*, *karnēr*; A. ROKI 1997: 20. Usp. i P. SKOK 1934: 184–186.

poppa”.⁶⁴ This meaning is close to the Dalmatian forms *nakīr* and *nakīr* used for “a member of the fishing company that rows on the sixth oar, on the stern.” Since there are no other Croatian examples of *AU > a* in Romance borrowings, the hypothesis of Southern Italo-Romance origin for *nakīr/nakīr* cannot be excluded.⁶⁵

4.3.3. Stressed vowel reflexes. Dubrovnik *naukijer* compared to Čakavian *naukīr*, *naukīr* seems to show the so-called “pseudo-yat” resulting from stressed *e* in the open syllable (*-ēru*).⁶⁶ If this is true, these borrowings must be dated not later than 12th century and classed as Dalmatian-Romance lexical relics.⁶⁷ However, “pseudo-yat” is also to be found in direct Greek borrowings, such as *monastijer* < μοναστήριον, *putijer* < ποτήριον, where it does not stand for *e*.⁶⁸ Therefore, some of the reflexes discussed here could be direct Greek borrowings, notably the Montenegrin form *naūkljijer*. Finally, *-ir* in Čakavian *naukīr*, *naukīr*, and *-ijer* in Dubrovnik *naukijer* might just as well represent a reflex of Tusc. *-ierol/-iere*, or Ven. *-ièr*. Cf. examples from Ikavian varieties: *barbjèr* (Vis) alongside *barbīr* < Ven. *barbièr* or It. *barbiere*; *bragīr* (Brusje) alongside *bragēr* (Komiža) < Ven. *braghièr*; *kvarnīr* (Trogir) alongside *karnēr* (Brusje) < Ven. *carnièr*; etc.⁶⁹ Hence, the reflex of the stressed vowel in the Eastern Adriatic reflexes of Gr. ναύκληρος / Lat. NAUCLĒRUS tells us nothing about the nearer source of borrowing: it could be Dalmatian-Romance or Italo-Romance and in some cases even Greek.

4.3.4. Synthesis. With regards to the reflex of the *-CL-* cluster, only Theodosius’ *navvklerv* and Monte-

⁶⁴ P. CARATÙ, 1997: 270.

⁶⁵ In dialectal Cr. *agust*, *agust* *AU > a* is an old, Vulgar Latin change. Cf. ERHSJ I, s. v. *agust*.

⁶⁶ Cf. Skok’s observation “pseudojekavizam kao u *kolijer*, *kondijer*, *mijer*, *lijer* za *kolir*, *kondir*, *mir*, *lir*” (ERHSJ II, s. v. *navao*).

⁶⁷ For an overview of assessments on the development of *yat*, cf. G. HOLZER, 2007: 82–83. According to Ligorio, the so-called “pseudo-yat” is typical only of older Dalmatian-Romance borrowings, resulting from *-ÉRR-* and *-ÉRC-* (O. LIGORIO, 2015: 64–66). Now (20 April 2017) Ligorio informs me that, in his opinion, the younger layer of Dalmatian-Romance borrowings is to be dated approximately 1150–1300, and that *yat* in (I)jekavian, Ikavian and Ekavian dialects is older than that.

⁶⁸ Cf. ERHSJ II, s. v. *monastir*; III, s. v. *putijer*.

⁶⁹ ERHSJ II, s. v. *barba*; JE I, s. v. *braga*, *karnēr*; A. ROKI 1997: 20. Cf. also P. SKOK, 1934: 184–186.

potvrde (13. – 15. st.) pokazuju jedan tip reakcije na au, a ranonovovjekovne i suvremene drugi, ali ovo ne znam opravdati stratifikacijskim kriterijima. Prema tome, ili tipovi *navkir* i *naukir* nisu iz istog izvora ili jesu, ali onda nisu pretrpjeli isti tip prilagodbe.

Odras naglašenog vokala nudi različite, podjednako vjerojatne scenarije: u čakavskom *i* a u Dubrovniku i Crnoj Gori *ije*, ako je u pitanju pseudo-jat, može upućivati na stariju, dalmatoromansku posuđenicu; no *ilije* isto tako mogu biti i odraz italoromanskog *ie*. Jedino Teodozijevo *navvklerv* ni u ovome slučaju neće biti italoromanska posuđenica, a sudeći po *e* za grč. η [i], neće biti ni izravni grezizam, nego može biti autohtona posuđenica. O razvoju naglašenog vokala u ovoj potvrdi zasigurno se može reći još nešto što mi izmiče, a rješenje toga pitanja moglo bi razjasniti odakle Teodoziju Hilendarskom ova riječ (vjerojatno iz jadranskih obalnih područja u sastavu srpske srednjovjekovne države).

4.4. Semantički razvoj

Iz Senjskog se statuta vidi da su istočnojadranski odrazi grč. ναύκληρος / lat. NAUCLĒRUS bili rano podvrgnuti temeljitim semantičkim promjenama, već u vrijeme u koje sežu najranije hrvatske potvrde. Od senjskih zapovjednika gradske straže (*navkir*), preko smokvičkog zborovođe (*naukir*), do srednjodalmatinskih pomoćnika paruna na trati (*naukir*), zajednički je sem 'onaj koji zapovijeda'. Dugootočki i trogirski veslač na krmu (*nakir*), mjestu s kojega se zapovijeda brodom, također se može analizirati iz te perspektive. Kod crnogorskog *naūkljer* »onaj koji koga na što nagovara, potiče« izgledno je oslanjanje na *nauk*. Teško je reći kada je u najvećem dijelu Dalmaciji došlo do promjene značenja 'zapovjednik broda' → 'određeni član ribarske družine'.⁷⁰ Prva potvrda za većinu suvremenih naziva članova saljske ribarske družine, na žalost ne i za *nakir*, dolazi u bilješkama ribarskog

negrin *naūkljer* cannot be considered Italo-Romance borrowings. Since these two attestations are separated by roughly seven centuries, they might point to continuity in the southern area. All other forms, according to this criterion, may be Italo-Romance borrowings, but not Venetian, since none of them displays the typical Venetian reflex of -CL-.

The reflex of diphthong AU is unexpected in all attestations. Those that at the same time display no typical Dalmatian-Romance treatment of -CL- might have been borrowed from some Italo-Romance semi-learned form with AU instead of *o*. On the other hand, regardless of the reflex of -CL-, all of them could also represent a kind of local semi-learned Romance borrowing. Regardless of these options, *nakir* might represent a borrowing from Southern Italy. Medieval attestations (13th - 15th centuries) show one treatment of *au*, while early modern and contemporary attestations show another. I have so far been unable to explain this using any stratification criteria. Either *navkir* and *naukir* do not have the same origin, or they do, but then they were not subject to the same type of adaptation.

The reflexes of the stressed vowel offer different, equally possible solutions. Čakavian *i*, Dubrovnik and Montenegrin *ije*, if we are dealing with the so-called "pseudo-yat", might indicate an older, Dalmatian-Romance borrowing. However, *ilije* can just as well reflect Italo-Romance *ie*. Only Theodosius' attestation *navvklerv* cannot be an Italo-Romance borrowing, and judging from *e* for η [i], it is neither a direct Greek loanword. It might be an autochthonous Romance borrowing instead. Surely more could be said on the development of the stressed vowel than I am able to do here. Answering this issue could also clarify where did Theodosius of Hilandar find this word (probably in some coastal area that in those times was part of the Serbian state).

4.4. Semantic development

The attestations found in Senj Statute show that Eastern Adriatic reflexes of Gr. ναύκληρος / Lat. NAUCLĒRUS were early on subject to profound semantic shifts. From night guard commander in Senj (*navkir*) to choir leader in Smokvica (*naukir*)

⁷⁰ U jednom trogirskom dokumentu iz 1529. *Marinus butarius patronus trate i Jurman Marchouich nauclerius* nastupaju u ime čitave ribarske družine. Nije jasno je li ovdje *nauclerius* još uvijek zapovjednik broda ili pak naukir-ribar, kao pomoćnik paruna. HR-DAZD-18, Općina Trogir, kut. 69, sv. 8, 227v – 228r. Na ovom podatku zahvalan sam Kristijanu Juranu (Zadar).

poduzetnika Zuane Petriciolija iz 1800./1804.⁷¹ Može se uzeti da je dotada bio završen i semantički razvoj saljskog *nakir*, iako je izvjesno da je do konstituiranja nazivlja ribarske družine moralo doći mnogo ranije.⁷² Taj je razvoj samo sjeverno- i srednjodalmatinski, no on u konačnici nema odlučujuću ulogu u utvrđivanju bliže etimologije, kao ni ostale ovdje razmatrane semantičke promjene.

5. ZAKLJUČAK

Ova je rasprava išla za tim da, temeljem glasovnih kriterija te usporedbe suvremenih i povijesnih potvrda, pokuša utvrditi bliži izvor posuđivanja grč. ναύκληρος / lat. NAUCLĒRUS u istočnojadranske govore. Potvrde koje se ne mogu izvoditi iz italomanskih oblika (Teodozijevo *navbklerv*, crnogorsko *naùkljer*) pokazuju da su na ovoj strani Jadrana postojali autohtoni romanski odrazi ovog starog pomorskog termina. I za ostale potvrde, od 14. st. do danas, može se pretpostaviti dalmatoromansko porijeklo: u prilog tome govorio bi odraz romanskog e, a netipičan odraz -CL- nije bez paralela. Ako se odlučimo za ovu mogućnost, treba konstatirati da su na neočekivan razvoj lat.-rom. diftonga AU utjecali neki čimbenici koji se ne odražavaju na jednak način u srednjovjekovnim potvdama i u onim kasnijim, od 16. st. do danas. S druge strane, oblici *navkir*, *naukir*, *naukijer* mogu se izvoditi iz poluučenih italomanskih oblika s *au* i s očekivanim odrazom grupe -CL-. Pritom mletački, kao uobičajeni izvor posuđivanja pomorskog nazivlja u ovim krajevima, iz glasovnih razloga nije izgledan kandidat. Teško je vjerovati, s obzirom na trajanje i intenzitet mletačkog utjecaja, da mlet. oblik *nochièr* [no'tʃer] ne bi ostavio nikakva traga u Dalmaciji, da je naš pomorski termin bio preuzet iz toga dijalekta. Preostaje nam srednjovjekovni

⁷¹ To su *cumandier*, *provier*, *segondier*, *trasnier*, u mletačkoj inačici, te *sredir* (A. R. FILIPI 1976: 255–256). Ovi nazivi odgovaraju suvremenim saljskim nazivima *kumandir*, *provir*, *sigundir*, *trasnir* i *sredir* (Š. GRANDOV 1956: 407; B. PAITONI 1964: 58–59; M. DEANOVIĆ 1967: 39–40).

⁷² Postojanje klasične sjevernodalmatinske ribarske družine od devet članova u izvorima je, bez navođenja naziva pojedinih članova, potvrđeno barem od 1668. Usp. A. CVITANOVIĆ 1998: 142, bilj. 21. Vidjeli smo međutim da je u Dubrovniku i Makarskom primorju izvorno pomorsko nazivlje opstalo znatno dulje.

and Central Dalmatian fisherman that supervises the pulling of the net (*naukir*), the common sense is ‘the one that commands or leads’. The form *naukir* from Dugi Otok and Trogir, designating the rower on the stern, a commanding position on the traditional fishing boats, can also be analysed from that perspective. The Montenegrin form *naùkljer* “onaj koji koga na što nagovara, potiče” probably leans on *nauk*. It is difficult to say when the shift “ship commander” → “particular member of fishing company” occurred.⁷⁰ The first attestation for most of the terms designating members of the traditional fishing company from Sali, unfortunately not for *nakir*, appears in the notes of Zuane Petricioli from 1800/1804.⁷¹ It can be assumed that by then *nakir* had completed its semantic development, although the terminology of the traditional fishing company must have been defined much earlier.⁷² This development is only Northern- and Central Dalmatian. However, it appears to be of no consequence when it comes to determining the *etymologia proxima* of Cr. *naukir* and its variants.

5. CONCLUSION

In this paper, I have tried to determine the nearer source of borrowing of Eastern Adriatic reflexes of Gr. ναύκληρος / Lat. NAUCLĒRUS. The discussion was based on phonetic criteria and comparison of historical and contemporary attestations. The forms that cannot be traced to any Italo-Romance source (Theodosius’ *navbklerv*, Montenegrin *naùkljer*) show that, on this side of the Adriatic, there were some autochthonous Romance reflexes of this old nautical term. Ot-

⁷⁰ In one document from Trogir (1529), *Marinus butarius patronus trate* and *Jurman Marchouich nauclerius* appear as legal representatives of the entire fishing company. It is not clear whether *nauclerius* in this case still represents ship commander or *naukir*-fisherman. HR-DAZD-18, Općina Trogir, kut. 69, sv. 8, 227v-228r. I am thankful to Kristijan Juran (Zadar) for this information.

⁷¹ These are *cumandier*, *provier*, *segondier*, *trasnier*, in their Venetian version, and *sredir* (A. R. FILIPI, 1976: 255-256). These terms fit with contemporary Sali terms *kumandir*, *provir*, *sigundir*, *trasnir* and *sredir* respectively (Š. GRANDOV, 1956: 407; B. PAITONI, 1964: 58-59; M. DEANOVIĆ, 1967: 39-40).

⁷² The existence of the classical Northern Dalmatian fishing company, composed of nine fishermen, can be traced back to as early as 1668. Cf. A. CVITANOVIĆ, 1998: 142, n. 21.

toskanski, kako je mislio Vasmer, eventualno ja-
kinski: *navkir*, *naukir* i *naukijer* mogu biti pravilni
odrazi poluučenog *nauchiero*, koje je potvrđeno i
u Kotruljevića. No, koliko je realno očekivati rani
toskanski jezični utjecaj na Krku, gdje se već u 14.
st. bilježi *navkir*? Stoga se najizglednijim čini da
navkir, *naukir*, *naukijer* potječu od srednjovj. lat.
nauclerius, odnosno da je u pitanju poluučena riječ
koja se, uslijed stalne prisutnosti administrativne
latinštine, odupirala očekivanim obrascima gla-
sovne prilagodbe slavenskom glasovnom sustavu.
Što se distribucije suvremenih oblika tiče, *naukir* i
ostale varijante preživjeli su ondje gdje se nazivlje
brodske posade pretočilo u nazivlje ribarske druž-
ine, u mjestima koja predstavljaju povijesna središta
ribarstva u Dalmaciji, kao što su Sali ili Hvar, sva-
ko sa svojom zonom iradijacije.

her recorded forms, spanning from 14th century
to this date, could also be Dalmatian-Romance
loanwords: the result of Romance *e* speaks in fa-
vour of this hypothesis, while untypical reflex of
-CL- is not unparalleled. If we are to choose this
possibility, the unexpected development of the
Latin-Romance diphthong *au* must be explai-
ned with certain factors that do not reflect in the
same way in the Medieval and later attestations,
from 16th century on. On the other hand, forms
like *navkir*, *naukir*, *naukijer* could descend from
semi-learned Italo-Romance forms with *au* and
with expected reflex of the -CL- cluster. Venetian,
a usual source of borrowing of nautical terms in
this area, must be discarded for phonetic reasons.
It is difficult to believe, when one thinks of the
duration and the intensity of Venetian influen-
ce, that Venetian form *nochièr* [no'tʃer] would not
have left any trace in Dalmatia, had our nauti-
cal terms been borrowed from this dialect. We
are left with Medieval Tuscan, option proposed
by Vasmer, and maybe Ancona dialect: *navkir*,
naukir and *naukijer* could reflect a semi-learned
nauchiero, attested in Kotruljević. But is it reali-
stic to expect early Tuscan influence on the island
of Krk, where *navkir* was recorded already in the
14th century? The most viable solution seems to
be to assume that *navkir*, *naukir*, *naukijer* descend
from Medieval Latin *nauclerius* or that we are de-
aling with a semi-learned word that, because of
the constant presence of Latin as administrative
language in Dalmatian cities, resisted the usual
models of phonetic adaptation. As far as modern
distribution is concerned, *naukir* and other forms
survived there where the terms designating mem-
bers of ship crew passed to designate members
of fishing company, that is, in historical fishing
centres such as Sali (Northern Dalmatia) or Hvar
(Central Dalmatia) with their respective irradia-
tion areas.

BIBLIOGRAFIJA /
BIBLIOGRAPHY

- ARj – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-XXIII*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1881-1976.
- W. ASHBURNER, 1909 – Walter Ashburner, *Νόμος Ῥοδίων ναυτικός. The Rhodian Sea-law*, Oxford: Clarendon Press, 1909.
- R. BENČIĆ, 2014 – Radoslav Benčić, *Rječnik govora grada Kvara. Forsche rici i štòrije*, Hvar: Muzej hvarske baštine, 2014.
- G. BONOLIS, 1913 – Guido Bonolis, Il diritto marittimo medievale dell'Adriatico III, *Rivista Internazionale di Scienze Sociali e Discipline Ausiliarie*, 61/243, 319–335.
- G. BOERIO, 1856 – Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia: Giovanni Cecchini, 1856.
- R. BOVE & A. ROMANO, 2014 – Rosanna Bove & Antonio Romano, *Vocabolario del dialetto di Galatone*, Lecce: Grifo, 2014.
- P. CARATÙ, 1997 – Pasquale Caratù, Flora e fauna marine in Puglia: variante terrestri, in: *I dialetti e il mare. Atti del Congresso internazionale di studi in onore di Manlio Cortelazzo (Chioggia, 21 – 25 settembre 1996)*, ed. G. Marcato, Padova: Unipress, 1997, 267–274.
- Cod. Iust.* = *Codex Iustianianus*. <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/corpjurciv.htm> (pregledano 8. travnja 2017.)
- Cod. Theod.* = *Codex Theodosianus*. http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Codex_Theod.htm (pregledano 8. travnja 2017.)
- Corpus Corporum. Repositorium operum Latinorum apud universitatem Turicensem*. <http://www.mlat.uzh.ch/MLS/> (pregledano 13. travnja 2017.)
- M. CORTELAZZO, 2007 – Manlio Cortelazzo, *Dizionario veneziano della lingua e della cultura popolare nel XVI secolo*, Padova: La Linea Editrice, 2007.
- A. CVITANOVIĆ, 1998 – Alfonso Cvitanović, *Ižani u ribarskim sporovima od 1501. do 1781. godine*, Zadar: Matica hrvatska Zadar, 1998.
- M. DEANOVIĆ, 1967 – Mirko Deanović, Lingvistički atlas Mediterana III. Anketa u Salima na Dugom otoku, *Rad*, 348, Zagreb, 1967, 27–60.
- DEI – Carlo Battisti & Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, I-V, Firenze: G. Barberà, 1950 – 1957.
- D. DOTTO, 2007 – Diego Dotto, Nuova ricognizione di un testo veneziano del XIII secolo: Ragusa, 1284, *Quaderni Veneti*, 46, Venezia, 2007, 9–36.
- D. DOTTO, 2008a – Diego Dotto, Per il veneziano fuori di Venezia: due livelli d'ibridismo in un contratto marittimo raguseo della metà del Trecento, *Zeitschrift für romanische Philologie*, 124, Tübingen, 2008, 250–282.
- D. DOTTO, 2008b – Diego Dotto, *Scriptae venezianeggianti a Ragusa nel XIV secolo. Edizione e commento di testi volgari dell'Archivio di Stato di Dubrovnik*, Roma: Viella, 2008.
- J. DULČIĆ & P. DULČIĆ, 1985 – Jure Dulčić & Pere Dulčić, Rječnik bruškoga govora, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 7/2, Zagreb, 381–747.
- ERHSJ – Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971 – 1974.
- P. FALCHETTA, 2009 – Pietro Falchetta, Il trattato De navigatione di Benedetto Cotrugli (1464 – 1465): edizione commentata del ms. Schoenberg 473 con il testo del ms. 557 di Yale, *Studi veneziani*, 62, Venezia, 2009, 15–335.
- FEW – Walther von Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch: eine Darstellung des galloromanischen Wortschatzes*, Basel: R. G. Zbinden & Co., 1922 – 2002.
- A. R. FILIPI, 1976 – Amos Rube Filipi, Iz prošlosti kornatskog ribarstva, *Radovi Centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 22-23, Zadar, 1976, 181–259.
- D. GEIĆ, 2015 – Duško Geić, *Rječnik i gramatika trogirskoga cakavskoga govora*, Split – Trogir: Književni krug – Združeni artisti, 2015.
- Š. GRANDOV, 1956 – Šime Grandov, Narodni zapisi o ribolovu na Jadranu, *Anali Jadranskog instituta*, 1, Zagreb, 1956, 405–421.
- G. HOLZER, 2007 – Georg Holzer, *Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2007.
- JE – Vojmir Vinja, Jadranske etimologije. *Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*, I-IV, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1998 – 2016.

- I. JURAGA, 2008 – Ivo Juraga, Murter u prvoj polovici 20. stoljeća – tradicijski život i običaji, *Murterski godišnjak*, 8, Murter, 2008, 25–236.
- A. KURSAR, 1979 – Ante Kursar, Zapisi iz pomoračkog života starih Šepurinjana, *Čakavska rič*, 8/2, Split, 1979, 95–140.
- O. LIGORIO, 2015 – Орсат Лигорио, Тзв. псеудо-јат у далматској романштини и балканском латинтету (из балканског латинтета VIII), *Јужнословенски филолог*, 71/3–4, Београд, 2015, 43–72.
- LLMAI – *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Iugoslaviae*, I-II, eds. M. Kostrenčić – V. Gortan – Z. Herkov, Zagrabiae, Editio Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1973 – 1978.
- M. MAGGIORE, 2013 – Marco Maggiore, Italiano letterario e lessico meridionale nel Quattrocento salentino, *Studi linguistici siciliani*, 39, Roma, 2013, 3–27.
- I. MAHULJA, 2006 – Ivan Mahulja, *Rječnik omišaljskoga govora*, Rijeka-Omišalj: Riječki nakladni zavod – Općina Omišalj, 2006.
- L. MARGETIĆ, 1985 – 1987 – Lujo Margetić, Senjski statut iz 1388., *Senjski zbornik*, 12-14, Senj, 1985 – 1987, 19–95.
- Matijašević *Dictionarium* MS: Georgius Mattheus, *Dictionarium Latino-Illyrico-Ragusinum*, 1715 – 1716. (= Cod. 194, Dubrovnik: Knjižnica Samostana Male braće)
- J. MIKALJA, 1649 – 1651 – Jakov Mikalja, *Blago jezika slovinskoga illi Slovník ù komu izgovarajuse rjeci slovinske Latinski, i Diacki/Thesaurus linguae Illyricae sive Dictionarium Illyricum, in quo verba Illyrica Italicè, & Latinè redduntur*, Laureti: Apud Paulum & Io. Baptistam Seraphinum, 1649 – 1651.
- I. MILČETIĆ, 1902 – Ivan Milčetić, Prilozi ka literaturu hrvatskih glagoljskih spomenika. III. Hrvatski lucidar, *Starine*, 30, Zagreb, 1902, 257–334.
- Monumenta XXVII – Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Volumen XXVII. Monumenta Ragusina. Libri Reformationum. Tomus III*, Zagrabiae: Sumptibus Academiae scientiarum et artium, 1895.
- G. MOROSI, 1877 – Giuseppe Morosi, Il vocalismo del dialetto leccese, *Archivio glottologico italiano*, 4, Roma-Torino-Firenze, 1877, 117–142.
- OVI – *Corpus OVI dell'Italiano antico*, ed. P. Larson – E. Artale <http://gattoweb.ovi.cnr.it> (pregledano 8. travnja 2017.)
- B. PAITONI, 1965 – Bruno Paitoni, in: *Zadar. Zbornik*, ed. J. Ravlić, Zagreb: Matica hrvatska, 1964, 49–61.
- A. PELLIZZER & G. PELLIZER, 1992 – Antonio Pellizzer & Giovanni Pellizzer, *Vocabolario del dialetto di Rovigno d'Istria I-II*, Trieste-Rovigno: Università Popolare di Trieste - Centro di ricerche storiche Rovigno, 1992.
- V. PEZELJ, 2005 – Vilma Pezelj, Zapovjednik broda (*nauclerius*) u dalmatinskom statutarnom pravu, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Mostaru*, 18, Mostar, 2005, 115–136.
- A. PIASEVIOLI, 1993 – Ankica Piasevoli, *Rječnik govora mjesta Sali*, Zadar: Ogranak Matice hrvatske Zadar, 1993.
- Prj – Radovan Vidović, *Pomorski rječnik*, Split: Logos, 1984.
- REW – Walter von Wartburg, *Romanisches etymologisches Wörterbuch. 3. vollständig neubearbeitete Auflage*, Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1935.
- L. ROCCHI, 1990 – Luciano Rocchi, *Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali*, Udine: Campanotto, 1990.
- G. ROHLFS, 1966 – Gerhard Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. I. Fonetica*, Torino: Einaudi, 1966.
- A. ROKI, 1997 – Andro Roki, *Libar viskiga jazika*, Toronto: Libar Publishing, 1997.
- RSANU – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I-*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959-.
- C. SALVIONI, 1905 – Carlo Salvioni, Appunti sull'antico e moderno lucchese, *Archivio glottologico italiano*, 16, Torino, 1905, 397–477.
- G. SARACINO, 1957 – Giacomo Saracino, *Lessico dialettale bitontino*, Bari: Scuola tipografica Orfanotrofio salesiano, 1957.
- A. SEPULCRI, 1930 – Alessandro Sepulcri, Contributo allo studio degli esiti di CL intervocalico nei dialetti italiani settentrionali, *Archivio glottologico italiano*, 22-23 (= *Silloge Ascoli*), Torino, 1929, 445–464.
- P. SKOK, 1934 – Petar Skok, Zum Balkanlatein IV, *Zeitschrift für romanische Philologie*, 54, Halle

- (Saale), 1934, 175–499.
- G. SOGLIAN, 1937 – Giovanni Soglian, *Il dalmatico a Cittavecchia di Lesina e sulle isole adiacenti. Contributi agli studi sulla diffusione e conservazione dell'antico idioma neolatino e dei suoi relitti nella parlata slava odierna (Storia – Documenti – Lessico)*, Zara: Esercizio tipografico S. Artale, 1937.
- Statut Krka* – Statut otoka Krka, ed. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, 2, Zagreb, 1852, 277–307.
- A. STUSSI, 1965 – Alfredo Stussi, *Testi veneziani del Duecento e dei primi del Trecento*, Pisa: Nistri-Lischi Editori, 1965.
- A. STUSSI, 1980 – Alfredo Stussi, Antichi testi dialettali veneti, in: *Guida ai dialetti veneti*, II, ed. M. Cortelazzo, Padova: Cleup, 1980, 85–100.
- P. ŠIMUNOVIĆ, 2009. – Petar Šimunović, *Rječnik bračkih čakavskih govora*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009.
- G. TAVANI, 1976 – Giuseppe Tavani, Appunti su lessico marinaresco medievale in Sicilia: Il “Consolato di mare” di Messina, *Revista de Letras*, 18, São Paulo, 1976, 295–305.
- TLIO = *Tesoro della lingua italiana delle origini*, eds. P. G. Beltrami – L. Leonardi. <http://tlio.oiv.cnr.it/TLIO/> (pregledano 8. travnja 2017)
- M. VASMER, 1944 – Max Vasmer, *Die Griechische Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*, Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften-Walter de Gruyter und Co., 1944.
- VDS – Gerhard Rohlfs, *Vocabolario dei dialetti salentini (Terra d'Otranto)*, I-III, München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1956-1961.
- V. VINJA, 1967 – Vojmir Vinja, Notes étymologiques dalmates en marge au REW³. IIIe série, *Studia Romanica et Anglica Zarabiensia*, 23, Zagreb, 1967, 119–135.